ئەو پیاوەی وا نەوسی خۆی کوشت

سادق هیدایەت
لە فارسییەوە: تاهیر حامیدی
(سەقز)

"نەوس هەژدیهایە کوانێ مردووە
داخی بێ ئامرازی ماتی کردووە"
مەولەوی بەلخی

هەموو ڕۆژێک میرزا حسەین عەلی لەسەر کاتی خۆیدا، بە پاڵتۆی ڕەشەوە، دوگمەی داخراو، دوولنگەی دەقدراو و پێڵاوی ڕەشی بریقەدارەوە بە ڕێکوپێکی هەنگاوی هەڵدێنا و لە یەکێک لە کۆڵانەکانی سەرچاوەوە دەهاتە دەرێ، لەبەر مزگەوتی سپاسالارەوە ڕادەبوورد، لە کۆڵانی سەفی عەلیشاوە بای دەداوە و بۆ قوتابخانە دەڕۆیشت.
لە نێوان ڕێگادا تەماشای دەوروپشتی خۆی نەدەکرد، وادیاربوو بیری ئەو لە لای شتێکی تایبەت بوو، قەڵافەتێکی مەند و نەجیب، چاوانێکی بچووک، لێوگەلێکی قوت و سمێڵێکی ڕەنگ خورمایی هەبوو، دایمە ڕیشی خۆی تەراش دەکرد، زۆر حەیا بەخۆ و کەم قسە بوو.
بەڵام گاجار کاتی خۆراوا دەکرا قەڵافەتی لەڕی میرزا حسەین عەلی لە دەرەوەی دەروازە بناسییەوە وا دەستەکانی لە دواوە لەیەک هەڵپێکابوو، زۆر بە هێوری پیاسەی دەکرد، سەری داخستبوو، پشتی کۆم، وەک ئەوەی بۆ شتێک بگەڕێ، گاجار ڕادەوەستاو زۆرجار لەبەرخۆیەوە قسەی دەکرد.
بەڕێوەبەر و باقی مامۆستایانی قوتابخانە نە خۆشیان دەویست و نە ڕقیشیان لێی بوو، بەڵکو کاریگەرییەکی سیرڕاوی و سەیری لەواندا هەبوو، بە پێچەوانەوە، قوتابییەکان لێی ڕازی بوون، چونکە قەت نەبینرا بوو تووڕە بێ و نە ئەوەی لە کەس بدا، زۆر بە هێوری و نەرمەبڕییانە لەگەڵ قوتابییەکاندا هەڵسوکەوتی دەکرد، هەر لەبەر ئەمە بە پیاوێکی بێ دڕک ناوی دەرکردبوو، بەڵام بەسەر ئەمەشدا قوتابییەکان لە نێو پۆلی ئەودا بەئەدەب و گوێڕایەڵی بوون.

تاقە کەسێک وا نێوانی لەگەڵ میرزا حسەین عەلی دا خۆش بوو و برێک جار قسە لە نێوانیاندا دەگۆڕدرایەوە، شێخ ئەبولفەزل مامۆستای عەرەبی و زۆریش خۆهەڵکێش بوو، لەپەستا باسی ڕیازەت و کەرامەتی خۆی دەکرد وا چەند ساڵ لە دنیای جەزمەدا بووە، چەند ساڵ قسەی نەکردووە و خۆی بە فەیلەسووفی ڕۆژگار، جێگری بووعەلی سینا و مەولەوی و جالینووس دەزانی! بەڵام لەو مەلا خۆخوازە ڕواڵەت پارێزانە بوو وا زانیارییەکانی خۆی بە چاوی خەڵکدا دەکوتاوە، هەر قسەیەک دەهاتە گۆڕێ، خێرا مەتەڵۆکێکی عەرەبی نەشۆردراوە، یان شیعرێک لە شیعری شاعیرانی بە بەڵگەی ئەو دێنایەوە و بە بزەیەکی سەرکەوتووانەوە لە کاریگەری قسەکەی لە ڕوخساری ئامادەبوواندا دەگەڕا، ئەمەش لە نائاسایی دەچوو کە میرزا حسەین عەلی مامۆستای فارسی و مێژووی بەڕواڵەت نوێخواز و بێ ئیددیعا لەم دنیایەدا شێخ ئەبولفەزل بە هەڤاڵی هەڵبژێرێ، تەنانەت جاروبار شێخیشی دەبردەوە بۆ ماڵێ و گاجاریش دەچوو بۆ ماڵیان، میرزا حسەین عەلی لە بنەماڵەیەکی ناسراو، مرۆیەکی زانا و لە هەر بوارێکەوە ڕێکوپێک بوو و بە واتەی خەڵک لە دارولفونوونەوە دەرچووبوو، دووسێ ساڵ لەگەڵ باوکی لە ڕاسپاردەییدا کاری کردبوو، بەڵام لەو سەفەرە دواییەنە وا گەڕایەوە، لە تاراندا نیشتەجێ بوو و کەسپی مامۆستایی قوتابخانەی هەڵبژارد، تا کات مۆڵەتی بدات و خەریکی کارە تاکەکەسییەکانی خۆی بێ، چونکە ئەو کارێکی سەیر و تاقیکارییەکی پڕ ئاستەنگی بە ئەستۆ گرتبوو.

لە منداڵییەوە، کاتێک مەلای تایبەتی بۆ وانە کوتن بەو و براکەی دەهاتە ماڵێ؛ میرزا حسەین عەلی لێهاتوویی و شیاوییەکی تایبەتی لە فێربوونی وێژە و شیعری سۆفییەکان و فەلسەفەی ئەوان لە خۆ دەنواند، تەنانەت بە شێوازی سۆفییەکان شیعریشی دادەنا، مامۆستاکەیان شێخ عەبدوڵڵا وا خۆی لە ئەڵقەی سۆفییەکاندا دەزانی ئاگادارییەکی تایبەتی سەبارەت بە قوتابییەکەی لەخۆ دەنواند، بیروڕای سۆفییەکانی لە دڵی دەخست و باسی کەشوهەوای عارف و سۆفییەکانی بۆ دەگێڕایەوە، بە تایبەت بەرزی پلەوپایەی مەنسووری حەللاجی بۆ گێڕابووەوە کە مەنسوور بە پێگەی ڕیازەتی نەوس، گەیشتبووە پلەیەک لەسەر سێدارەدا "انا الحق"ی دەکوت، ئەم چیرۆکە لە بیری لاوی میرزا حسەین عەلی دا زۆر شاعیرانە بوو، ئاخری ڕۆژێک شێخ عەبدوڵڵا پێی کوت: "بەو هەوێنەی لە تۆدا دەیبینم هەرگا شوێن کەوتووی لایەنگرانی تەریقەت بی، بە پلەوپایەی چاک دەگەی." ئەم هزرە دایمە لە بیری میرزا حسەین عەلی دا بوو، لە مێشکیدا گەشەونەشەی کرد و بنجی داکوتا و دایمە ئاواتی ئەمە بوو کە کاتێکی تایبەت بدۆزێتەوە و خەریکی کار و ڕیازەت بێ، دواتریش خۆی و براکەی چوونە قوتابخانەی دارولفونوونەوە و لەوێشدا میرزا حسەین عەلی لە عەرەبی و وێژەدا زۆر لێهاتوو بوو، برا چکۆلەکەی لەگەڵ بیروڕای ئەودا تەبا نەبوو، گاڵتەی پێدەکرد و دەیکوت، ئەم خەیاڵانە بێجگە لەوەی مرۆ لە ژیان دوا بخەن و بێ هۆ لاویت بفەوتێنێ، ئاکامێکی دیکەی نییە! بەڵام میرزا حسەین عەلی لە دڵی خۆیدا بە قسەکانی ئەو پێدەکەنی، بیری ئەوی بە هزرێکی ماکی و بچووک دەزانی و لەسەر بڕوای خۆی زیاتر لاسار دەبوو و هەر بە بۆنەی ئەم دژایەتی بیروبۆچوونە، دوای مردنی باوکیان لێک جودا بوونەوە، ئەو شتەی هەمدیسان وزەی بە بیری بەخشی، ئەوە بوو کە لە سەفەری ئەم دواییانەدا بۆ کرمان رووبەڕووی دەروێشێک بووەوە و دوای لێدوانێکی زۆر، ئەویش قسەکانی میرزا عەبدوڵڵای مامۆستایانی پەسند کرد و بەڵێنی دایێ هەرگا لە سۆفیگەریدا تێکۆشێ و ڕیازەت بکێشێ، بە پلەوپایەی بەرز دەگات. ئاوەها بوو میرزا حسەین عەلی پێنج ساڵ خزایە نێو سووچنشینییەوە و دەرگای لە خزم و ناسیاو داخست و دوای بەتاڵ بوون لە کاری مامۆستایی، زیاتری کار و ڕیازەتی ئەو لە ماڵێ دەستی پێدەکرد.

ماڵەکەی وەک هێلکە پاک و بچووک بوو، نەنێ ئاشپەز و شاگردێکی لە ماڵەوە هەبوو، هەر وەژوور دەکەوت بە پارێزەوە جلەکانی دادەکەند، بە جلگیرەوە هەڵیدەواسی، ئاودامانێکی خۆڵەمیش ڕەنگی دەکردە بەر و دەچووە کتێبخانەکەی، گەورەترین ژووری ماڵی بۆ کتێبخانەکەی تەرخان کردبوو، لە سووچی ئەوێدا لە پەنای پەنجەرەکە دۆشەگێکی سپی دانرابوو، دوو پێخەف بەسەریەوە، لە بەردەمیدا مێزێکی کورت، چەند بەرگ کتێب بەسەریەوە و بەستەیەک کاغەز و قەڵەم و جەوهەر لە سەریدا دانرابوو، کتێبەکانی سەر مێزەکە بەرگەکانیان نیمداشت بووبوو و باقی کتێبەکان بە بێ قەفەزبەندی لەسەر تاقەکانی ژوورەکەدا هەڵچنرابوون.

بابەتی کتێبەکان عیرفان و فەلسەفەی قەدیم و سۆفیگەری بوون، تەنیا سەرقاڵیی ئەو، خوێندنەوەی ئەم کتێبانە بوو کە هەتا نیوەشەو لەبەر چرانەوتیدا لە پشت مێزەکەدا ژێروبانیانی دەکرد و دەیانیخوێندنەوە، لای خۆی لێکیانی دەداوە و لە هەرکامیان دوودڵ و لای ئەو چەوت ببوایە، هەڵیدەگواست هەتا دواتر لەگەڵ شێخ ئەبولفەزل بیداتە بەر قسەوباس، میرزا حسەین عەلی لە

زانینی مانای ئەواندا دانەمابوو، بەڵکو ئەو زۆرێک لە پانتاکانی ڕوحی و فەلسەفی تێپەڕاندبوو و زۆر چاکتر لە شێخ ئەبولفەزل ڕێی دەبردە بیروڕای وردبینانە و شیعری سۆفییەکان، لە خۆیدا هەستی بەوان دەکرد و دنیایەکی لەوپەڕی دنیای ماکی لە بیری خۆیدا دروست کردبوو، هەر ئەمەش بووبووە هۆی خۆخوازی ئەو؛ چونکە ئەو خۆی لە خەڵکی دیکە بە زلتر دەزانی و لەم سەرتربوونەی خۆی بەتەواوی خاترجەم بوو.

میرزا حسەین عەلی دەیزانی کە سیر و ڕازێک لە دنیادا هەیە و سۆفییە گەورەکان ڕێیان تێ بردووە و ئەم بابەتەش لای ئەو ئاشکرا بوو کە بۆ دەستپێکردن، پێشەواییەکی پێویستە، یان کەسێک هەتا ئەو ڕێنوێنی بکات، هەر بەو جۆرەی شێخ عەبدوڵڵا پێی کوتبوو کە: "چونکە بیری ڕێڕەو لە دەسپێکدا لە پەرشوبڵاویدایە، دەبێ ڕوخساری پیر بێنێتە بەرچاو هەتا خاترجەم بێ." ئەمە بوو بە هۆی ئەوەی دوای گەڕانێکی زۆر شێخ ئەبولفەزلی دۆزییەوە، ئەگەرچی تەواو پەسندی ئەویش نەبوو، بێجگە لە فرمان دان چیدیکەی نەدەزانی و ڕووبەڕووی هەر بابەتێکی گران دەبووەوە وەک ئەوەی لەگەڵ منداڵ بدوێ، دەیکوت هێشتا زووە و دواتر باسی لێ دەکەین و ئاخری تەنیا شتێک شێخ ئەبولفەزل پێی ڕادەسپارد کوشتنی نەوس بوو، ئەمەی بە دەسپێکی هەموویان دەزانی، یانی بە ڕیازەت کێشان بە سەر نەوسی هاندەردا سەرکەوتوو ببێ و باسێکی وتارئاسای بەربڵاوی پڕ لە حەدیس و شیعری لە بواری کوشتنی نەوس بۆ ساز کردبوو، بۆی دەخوێندەوە، وەک یەکێ لەوانە ئەم حەدیسەی وا: "اعدى عدوك نفسك التي بين جنبيك" واتە "نەیارترین نەیاری تۆ خۆتی کە لە دەروونتدایە" و ئەم حەدیسەی دیکە: "جهادك في هواك" هەر وەک ئەوحەدیسەی دەڵێ: "هەرکەسێ نەوسی کوشت، خەباتکارە."

هەمدیسان لەم شیعرەدا:

"نەوس ئەگەر شۆخ و چەلەنگە تۆ لە زیندانی بکە
خەنجەری زۆرداریبە ڕاییگرە کێلانی بکە"

هەروا ئەم شیعرەی دیکە:

"نەوسی خۆت ڕاگرە خەبات ئەمەیە
ئەوپەڕی پیاوەتی و کەماڵ ئەمەیە"

لەو شتانەی وا شێخ ئەبولفەزل بەدەم مەوعیزەکەی خۆیەوە کوتبووی، ئەمە بوو. " کە ڕێڕەوی ڕێگای عیرفان دەبێ ماڵ و منداڵ و شان و شکۆ و مەزنایی بە هێند نەگرێ کە بەرزترین دەوڵەت و چێژ، گوێڕایەڵ کردنی نەوسە.

هەر بەو جۆرەی مەکتەبی دەڵێ:

"کۆشکی نەوست ئەگەر برووخێنی
دەوڵەتی تاهەتا دەسازێنی"

تۆ بزانە هەی هەڤاڵی ڕێگا ئەگەر تاقە جارێک ئەلهای نەوس لە خشتەت بیات هەنگاوت لە سارای قەڵاچۆ ناوە، هەروەک سەنایی دەفەرمێت:

"تاکو نەوست ڕەنجەڕۆ کەی ئەو گزیری تۆ دەبێ
هەر کە میری پێ بدەی ڕووی سەد وەک تۆ کەم دەکا"

هەروەها شێخی سەعدی دەڵێ:

"کێ حەزی بۆ جێبەجێ کەی گوێ لەمستی تۆ دەبێ
پێچەوانە نەوسی تۆ، کامی دەیەی فرمان دەدات"

" هەروەها شێخان، نەوسیان بە سەگێک زانیوە یانیگرو دەبێ بە زنجیری ڕیازەت بیبەستیتەوە و دایمە ئاگاداری دەرباز بوونی ببیت، بەڵام ڕێڕەو نابێ لە خۆ دەرچێ و ڕازی نهێنی لای خەڵکی نەزان بدرکێنێ، بەڵکو پێویستە لە هەر کۆسپێکدا پرسوڕا لەگەڵ پێشەواکەی خۆی بکات، هەروەک خواجە حافز دەفەرمێت:

"کوتی ئەو یارە کەوا داروپەتی بۆ هەڵخرا
ئاشکرا کردنی ڕازیان لە بۆ ئەو کرد بە سزا"

میرزا حسەین عەلی لە مێژ بوو ئۆگرییەکی تایبەتی بە فەلسەفەی هیندی و ڕیازەت هەبوو و ئاواتەخواز بوو هەتا بۆ تێرکردنی زانیارییەکانی خۆی بڕوا بۆ هیندستان و بگاتە خزمەتی جوکی و مەهاتماکان و ڕازەکانی ئەوان فێر بێ، هەر لەبەر ئەمە بوو لەم پێشنیارە هیچ دانەچڵەکی، بەڵکو بە پێچەوانەوە بە ئیمانێکی تەواوەوە بەرەوپیری چوو و هەر ئەو ڕۆژە وا گەڕایەوە بۆ ماڵێ لە مەسنەوییە دەستنووسەکەی (مەولەوی) فاڵێکی گرتەوە و بە هەڵکەوت ئەم شیعرانەی بۆ هات:

"نەوسی تۆ پەیان شکێنە بۆیە بۆ کوشتن دەبی
پەستە ڕووگەی ئەو، ئەتۆش ڕوو لەو بکەی هەروەک ئەوی
پڕ بە پێستی نەوسەکانە ئاوەهایێ بەزم و کۆڕ
بۆ لەشی مردوو شیاوە جاو و کفن و تات و گۆڕ
نەوسی تۆ بیرتیژە بۆیە تۆی لەڕێ دەرکردووە
ڕووگەی ئەو دنیایە بێشک، تێبگە ئەو مردووە
ئاوی فرمانی حەقە وا گەیشتووە بەم مردووە
هەر لە خۆڵی مردوو ئەم گیانبەخشیەی ساز کردووە!"

ئەم فاڵ گرتنەوەیە بوو بە هۆی ئەوەی میرزا حسەین عەلی، بێ سێ و دوو بڕیاری دا هەوڵ و تەقەلای خۆی خەساری سەرکەوتن بەسەر نەوسی دڕندەدا کرد و سەرقاڵی ڕیازەت بوو، غەوارەتر لە هەموو شتێک ئەوەی کە هەرچی زیاتر دەچووە نێو کتێبی سۆفییانەوە، زیاتر

لەسەر ئەم خەباتە پێداگری دەکرد، لە ڕیسالەی نووری وەحدەتدا نووسیبووی:

" ئەی سەرۆک، چەنای چەند ڕۆژ ڕیازەتێک بە خۆدا بێنە و نەوسەکان دەبێ لەم بیرەدا دەکارکەی، هەتا خەیاڵی بێ هۆ لە ڕێگە بەدەر بێ و بیری حەق جێگری ئەو."

لە کەنزی ڕمووزی میرحسەینی دا خوێندییەوە:

"بیگرە و ڕێگای نەدەیتێ، دەمکوتی کە
ماری هاندەر بۆ گوناحە سەرکوتی کە"

لە کتێبی میرسادولعیباددا نووسیبووی:

"تۆ بزانە ڕێڕەو هەرگا دەست بکا بە خەبات و ڕیازەتی نەوس، ڕێگای دەکرێتەوە بۆ مولک و مەلەکووت و لەهەر جێگە و پێگەیەکدا بە پێی مەقام، ڕووداوەکان ئاشکرا دەبن."

هەروەها لە شیعرەکانی ناسر خوسرەودا خوێندییەوە:

"هەژدیهات هەیە لەسەر خەزێنە
بیکوژە و خۆت لە خەم بڕەخسێنە
بەخێوی بکەی، تۆ ترسنۆکی
لە داهاتی ژین بێبەروبۆکی"

هەمووی ئەم بەیتە ترسێنەرە پڕ لە ترساندن و هیواداربیانەی وا بۆ کوشتنی نەوس نووسرابوون، شکیان بۆ میرزا حسەین عەلی نەهێشتەوە کە هەوڵ هەنگاو لە نێوان ڕێگەی سلووکدا کوشتنی نەوسی دڕندە و شەیتانییە وا لە گەیشتن بە چاکەدا بەرەنگاری مرۆ دەبێتەوە، میرزا حسەین عەلی هاوکات دەیەویست هەم لە ڕێگای لایەنگرانی بیر و بەڵگەهێنانەوە و هەم لە ڕێگای لایەنگرانی ڕیازەت و خەباتی نەوس خۆی خاوێن کاتەوە، بەقەدەری حەوتوویەک لەم بوارەدا تێپەڕی، بەڵام ئەوەی دەبووە هەوێنی دڵساردی و بێ هیوایی ئەو، شک و دوودڵی بوو، بە تایبەت دوای وردبوونەوە لە بڕێک لە شیعرەکان وەک ئەم شیعرەی حافز:

"لە سیری ڕۆژگار مەدوێ و باسی چاوش و مەی کە
مەسیلەی وا بە زانایان، نە هەڵهاتووە و نە هەڵدێنێ"

یان ئەمەی دیکە:

"دەرفەتێکی خۆش لەبۆت ڕەخسا، ئەتۆ بیقۆزەوە
کێیە ئاگای لێیە، ئاخۆ چۆن دەبێ ئاکامی کار!؟"

ئەگەرچی میرزا حسەین عەلی دەیزانی، وشەی مەی، کەلاوا، پیری موغان و...تاد لە تیز و تانە و دەستەواژەی عارفەکانن، بەڵام بەسەر ئەوەشدا لێکدانەوەی بڕێک لە چوارینەکانی خەییام بۆی زۆر ئەستەم بوو، بیری ئەوی دەشڵەژاند.

"لەم ڕێگە درێژەوە کە مەرگی ناوە
کێ هاتەوە باس و خەبەری هێناوە؟
وەستان لە دووڕێیانی نیازی پڕوپووچ
بێهوودەیە هەرچی چوو، نەهاتە دواوە"

یان ئەم چوارینەیە:

"تا باخی گوڵی بەخت و جوانیت لەبەرە
سەرخۆش بە، دڵت خۆش کە، چ وەختی کەسەرە؟
ئەو ڕۆژی لەدەست دەچێ وەگیر نایەتەوە
چەپگەردی زەمانە دوژمنی قەستەسەرە"

ئەم مامۆستایانە بانگەوازیان بۆ خۆشی دەکرد، لە کاتێکدا ئەو هەر لە هەوەڵی لاوی خۆیەوە تەواوی خۆشییەکانی لە خۆی قەدەغە کردبوو و بیری ئەمانە داخێکی تاڵی لە ژیانی ڕابوردووی تێدا چێ کردبوو، ئەم ژیانەی وا ئەوەندە لەودا لەخۆبوردوویی کردبوو، بە تاڵی ڕابیواردبوو و ئێستا ڕۆژگاری بە شێوازێکی ئێشاوی خەساری گەڕان بە شوێن بیرێکی گوماناوی دەبوو! دوازدە ساڵ بوو ڕەنج و کەسەری تووشی خۆی کردبوو، چێژی لە خۆشییەکانی لاوی نەبردبوو، ئێستاش دەسخاڵی مابووەوە، ئەم شک و دوودڵییە تەواوی ئەم بیرانەی لێ کردبووە تاپۆگەلێکی سامناکەوە وا دەکەوتنە شوێنی، بەتایبەت شەوانە لەو نوێنە ساردەیدا کە دایمە تاقوتەنیا تێیدا دەتلایەوە، هەرچەند دەیویست بیری بەرەو دنیا ڕوحانییەکان ببات هەر خەوی لێ دەکەوت و بیری تاریک دەبوو، سەدان جۆرە دێو دەکەوتنە کەوڵی، چەندە ڕێدەکەوت کە هاشەوار لە خەو ڕادەچەنی و ئاوی ساردی دەدا بە دەموچاویەوە، ڕۆژێک دوای ئەوە، خواردنی خۆی کەمتر دەکردەوە و شەوانە لەسەر کا دەخەوت، چونکە شێخ ئەبولفەزل دایمە ئەم شیعرەی بۆ خوێندبووەوە:

"نەوس ئەگەر تێر بێ چەتوونی دەکات
سڵ و قوشقی دەبێت و جووتە دەخات"

میرزا حسەین عەلی دەیزانی هەرکات هەڵخلیسکێت، ڕەنج بەخەسار دەبێت، هەر لێرەوە ڕیازەت و ئەشکەنجەی لەشی خۆی زیاد دەکرد، بەڵام هەرچی خۆی زیاتر دەخستە جەزرەبەوە، دێوی ئاڵۆش زیاتر ئەشکەنجەی دەدا، هەتا ئەوەی بەڵێنی دا بڕوات بۆ لای تاقە هەڤاڵ و پیر و پێشەوای خۆی ئاغەشێخ ئەبولفەزل و باسی بەسەرهاتەکانی بۆ بگێڕێتەوە و فرمانێکی گشتی لێ وەربگرێت.

ئەو ڕۆژەی ئەم خەیاڵەی بۆ ساز بوو، دەمەو خۆراوا بوو، جلەکانی گۆڕی، دوگمەکانی پاڵتۆکەی بە ڕێکوپێکی داخست و بە ئەسپایی بەرەو ماڵی پێشەوا وەڕێ کەوت، کاتێک گەیشت، بینی پیاوێک بە تووڕەییەوە لەبەر دەرگایان وێستابوو، هاواری دەکرد و

قژی خۆی دەڕنی و بەرز دەینەڕاند:
"بە ئاغەشێخ بڵێ، سبەینێ دەتبەمە دادگە لەوێ جوابم بدەیەوە، کچەکەمت بۆ خزمەتکاری بردووە و هەزار بەڵات بەسەریدا هێناوە، نەخۆشت خستووە، پووڵەکەشت خواردووە، یان دەبێ سیغەی کەی، یان سکت هەڵدەدڕم، ئابرووی چەنای چەند ساڵەم با بردی..."
میرزا حسەین عەلی خۆی پێ نەگیرا، ڕۆیشتە پێشەوە و بە هێواشی کوتی:
" کاکە، تۆ بەهەڵەدا چووی، ئێرە ماڵی شێخ ئەبولفەزلە."
"ئەرێ هەر ئەو بێ دایک و بابەیە، هەر ئەو ئاشێخە خودا نەناسەیە، من دەزانم لە ماڵەوەیە، بەڵام خۆی شاردووەتەوە، پیاوە بێتە دەرێ ئاشێکی بۆ بنێمەوە کەس ئاشی وای بانەدابێت، ئاخری یەک دەبینینەوە!"
میرزا حسەین عەلی کە دیتی باسەکە جیددییە، خۆی لادا و بە هێواشی دوور کەوتەوە، بەڵام هەر ئەم قسانە بەس بوو هەتا ئەو داچڵەکێنێ، تۆ بڵێی ڕاست بووبێ؟! هەڵەی نەکردووە؟! ئەو شێخ ئەبولفەزلەی وا کوشتنی نەوسی پێش هەموو شتێک ڕادەسپارد، بڵێی خۆی نەیتوانیبێ لەم خەباتەدا سەرکەوێ؟ بڵێی خۆی پێی هەڵخلیسکابێت، یان ئەوی کردبێتە داردەستی خۆی و هەڵیفریواندبێت؟ زانینی ئەم بابەتە بۆی زۆر گرنگ بوو، ئەگەر ڕاستە، بڵێی هەمووی سۆفییەکان ئاوەها بووبێتن و شتگەلێکیان دەکوت وا خۆیان بێ بڕوا بووبێتن پێیان، یان ئەم کارە تایبەتی پێشەواکەی ئەوە و لە نێو پێغەمبەرەکاندا ئەو جرجیسی دۆزیوەتەوە؟ ئایا دەتوانێ بڕوات و تەواوی ئەشکەنجە ڕوحییەکان و تەواوی نەهامەتییەکانی خۆی بۆ شێخ ئەبولفەزل بگێڕێتەوە و ئەم مەلایە چەند ڕستە عەرەبی بڵێت، فرمانێکی دژوارتری پێ بدات و لە دڵییەوە پێی پێبکەنێ؟ نا، هەر ئەمشەو دەبێت ئەم ڕازە ئاشکرا بکات، بەینێک لە شەقامە چۆڵەکاندا هەڵسووڕا، دوایی تێکەڵی جەماوەر بوو، بە بێ ئەوەی بیر لە شتێک بکاتەوە، لە نێوان ئەم جەماوەرەیدا وا بە پەست و ماکیبیانی دەزانی هێواش بە ڕێدا دەڕۆیشت، هەستی بە ژیانی ماکی و سەرەکی ئەوان لە خۆیدا دەکرد و پێی خۆش بوو ماوەیەکی زۆر لە نێوانیاندا پیاسە بکات، بەڵام وەک شتێک بەڵێنی دەم و دەستی دا و بەرەو ماڵی شێخ ئەبولفەزل گەڕایەوە، ئەمجار ئیدی کەس لەوێ نەبوو، دای لە دەرگا و خۆی بەو ژنە ناساند وا هاتە پشت دەرگا، ماوەیەکی خایاند هەتا دەرگایان لە سەری کردەوە، کە چووە نێو ژوورەکەوە دیتی شێخ ئەبولفەزل بە چاوە خێل و سەروچاوە ئاوڵاوییەکەیەوە و ڕیشە خەنەییەکانی وا لە مەرەبای هەڵووژە دەچوو، لەسەر بەڕە دانیشتووە، تەسبیح بادەدات و چەند بەرگ کتێب لە پەنایدا کرابوونەوە. هەر ئەوی دیت لاخێزێکی کرد و کوتی: یا ئەڵڵا و گەرووی ساو کرد، لە بەردەمیدا دەسرەیەک داخرابوو، بڕێک نانەڕەقە و پیوازێکی تێدا بوو، ڕووی تێکرد و کوتی:
"فەرموو وەرە پێشەوە، شەوێکیش لەگەڵ فەقیرەکان شێوی بکە!"
"نا، زۆر سپاس... ببوورن ئەگەر بوومە زەحمەت، لەمانەوە ڕادەبووردم هەر ویستم بێم..."
"نەخێر ئەوانە چ باسە، ماڵی خۆتانە."
میرزا حسەین عەلی ویستی شتێک بڵێ، بەڵام هەر لەم کاتەدا قوولە و هەرا سازبوو و پشیلەیەک بازی دایە نێو ژوورەوە و کەوێکی کوڵاوی بە دەمەوە گرتبوو و ژنێک بە شوێنیدا فسەفسەی لێ دەکرد، میرزا حسەین عەلی چاوی بە شێخ ئەبولفەزل کەوت وا لەناکاو عەبای حەوا دا، بە کراس و دەرپێوە دەستی برد تێلایەکی لە سووچی ژوور هەڵگرت، وەک شێت کەوتە شوێن پشیلە، میرزا حسەین عەلی بە بینینی ڕووداوەکە قسەکەی خۆی لە بیر چووەوە و لە جێی خۆیدا وشک هەڵگەڕابوو، هەتا ئەوەی دوای چارەگە سەعاتێک شێخ، ڕەش هەڵگەڕاو هاسکەهاسک هاتە ژوورەوە و کوتی:
"دەزانی شەرع دەفەرمێ پشیلە زیاتر لە حەفت سەد دینار زەرەر بگەیەنێت، زیانی خوورۆیە و کوشتنی واجبە."
میرزا حسەین عەلی ئیتر گومانی بۆ نەماوە کە ئەم پیاوە کەسێکی زۆر ئاساییە و ئەو شتانەی وا ئەو پیاوەی لەبەر دەرکی ماڵەکەیدا پێی دەکوت، ڕاست هەروایە. هەستا و کوتی:
"ببوورن، ئەگەر زەحمەتم دان... لەسەر ئیزنتان. "
شێخ ئەبولفەزل هەتا بەر دەرگا ڕەوانەی کرد، هەر کە گەیشتە سەری کۆڵان، هەناسەی ئاسوودەیی هەڵکێشا، ئێستا ئیدی ئارخایەن بوو، حەریفی خۆی دەناسێ و تێگەیشت کە تەواوی ئەم دامودەزگا و فرتوفێڵانەی شێخ، بۆ ئەو بووە، کەوی خواردووە، ئەوسا عومەرئاسا بەرانبەری خۆی لە کەوڵەکەدا نانەڕەقە و پەنیری کەرەکێفاوی و پیازە وشکی داناوە، هەتا خەڵک هەڵفریوێنێت، فرمان بەو دەدات هەتا ڕۆژی بادەمێک بخوات، خۆی خزمەتکاری ماڵ ئاوس دەکات و بە تامولامەوە ئەم شیعرەی عەتتاری بۆ دەخوێندەوە:

خۆت لە زۆر خواردن بپارێزە کورم
وەک دڕندە بەسیە خوێن ڕشتن کورم
نەوسی خۆت بگرە و بە ڕۆژوو بیکە دیل

بەستە پارووپەک، بەوەی نابی زەلیل
پیاوی پیاوانی بە ڕۆژوو، ڕەنجەڕۆ
بیکە بە سەرتۆپی عالەم نەوسی خۆ
نەک بە تەنیا خۆت لە خواردن دوور خەوە
ئەو لە هەرچی کار و بارە دوورکەوە

وڵات تاریک بوو، میرزا حسەین عەلی دیسانەوە تێکەڵی خەڵک بووەوە، وەک منداڵێک وا لە نێو جەماوەردا ون بێت، قەیرێک بە بێ ئیزنی خۆی لە کۆڵانە شلۆق و تۆزاوییەکاندا گەڕا، لەبەر ڕۆشنایی چرادا تەماشای ڕوخسارەکانی دەکرد، تەواوی ئەم ڕوخسارانە مات و خەماوی بوون. سەری بەتاڵ و گرێیەکی زلە لە دڵیدا بوون، ئەم خەڵکەی وا بە ڕای ئەو پەست، پێملی زگ و ئالۆشی خۆیان بوون و پارەیان دەچنییەوە، ئێستا ئەوانی لە خۆی بە عاقڵتر و گەورەتر دەزانی و ئاواتەخواز بوو لە جێی یەکێک لەوان بێت، بەڵام لەبەرخۆیەوە دیکوت: دەزانێ؟ گاهەسە نەهامەتتر لەویش لە نێوانی ئەواندا ببێت، ئەو دەیتوانی لەسەر ڕواڵەت حوکمیان لەسەر بدات؟ سواڵکەری سەر شەقام بە قڕانێک لە دەوڵەمەندترینی خەڵک بەختەوەرتر نەدەبوو؟ بەجۆرێک تەواوی پارەی دنیا نەیدەتوانی لە ئازارە دەروونییەکانی میرزا حسەین عەلی بە موو کەم بکاتەوە.

تەواوی ئەو تاپۆ خۆفناکانەی وا زۆرجار ڕوویان تێ دەکرد، ئەمجار خراپتر و توندتر هورووژمیان بۆ هێنابوو، وای تێدەگەیشت کە ژیانی ئەو بێ هۆ بەسەر چووە، بیرەوەرییە شلەژاو و تێکەڵاوەکانی ماوەی سی ساڵی، لە پێش چاوی ڕادەبوورد، خۆی بە بێ بەخت و بێ قازانجترینی جانەوەرەکان دەزانی! سوورەکانی ژیانی ئەو لە پشت هەورگەلێکی ڕەش و تاریکەوە خۆیان دەردەخست.

برێک لە لەتەکانی ئەو لە ناکاو دەدرەوشایەوە، دوای ئەوە لە پشت پەردەوە خۆی دەشاردەوە، هەموویان یەکدەست و هیلاکی هێنەر و دڵتەزێن بوون. گاجار خۆشییەکی پووچەڵ و کورت وەک هەورەتریشقەیەک وا لەسەر هەورە ڕەشەکانەوە ڕابووریێت، لە دڵی ئەودا هەموویان پەست و بێ هۆ بوون. چ گێرەوکێشەیەکی پووچەڵ! چ هەڵات هەڵاتێکی فشە! پرسیاری لە خۆی دەکرد و لێوی خۆی دەکرۆشت، تافی لاوی ئەو لە خەڵوەنشینی و تاریکیدا ڕابووردبوو، بە بێ خۆشی، بە بێ شادی، بە بێ ئەوین، لە هەموو کەسێک و لە خۆشی بێزار بوو، تۆ بڵێی چەندێک لە خەڵک گاجار خۆیان لە مەلێک وا لە تاریکایی شەودا دەناڵێنێ بە ونبووتر و ئاوارەتر دەزانن؟ ئەو ئیدی نەیدەتوانی بڕوا بە هیچ باوەڕێک بکات، ئەم پێکگەیشتنەی ئەو لەگەڵ شێخ ئەبولفەزل، خەرجێکی زۆری بۆی هەڵگرت، چونکە تەواوی بیروڕای ئەوی ژێرەوژوور کرد، ئەو هیلاک و تینوو بوو و دێو، یان هەژدیهایەک لەودا زیندوو بووبووەوە کە لەپەستا ئەوی زەخمار و دەرماندا و دەکرد، لەم کاتەدا ماشێنێک لە پەنایەوە ڕابوورد و لەبەر چراکەیدا ڕوخسارە تووڕە، لێوە لەرزۆک، چاوە داپچڕاو و نالەبارەکانی ئەو بە شێوازێکی خۆفناکەوە ڕووناک بووەوە، نیگای ئەو لە بۆشاییدا ون بووبوو، دەمە نیوە داپچڕاوەکەی لەوە دەچوو بە شتێک لە دوورەدەستدا پێدەکەنی و هەستی بە تەوژمێک لە قاری مێشکی خۆیدا دەکرد وا لەوێوە هەتا ژێر تەوێڵ و لاجانگەکانی دەهات و گنجی خستبووە بەینی برۆکانی.

میرزا حسەین عەلی هەستی بە ئێشێکی سەرتر لە بەشەر کردبوو، کاتەکانی خۆشی، سەرگەردانی و کلۆڵی دەناسی و ئەو ئێشە فەلسەفییانەشی دەزانی وا بۆ جەماوەری خەڵک هەر نەشبوو، بەڵام ئێستا لەئەندازەبەدەر هەستی بە تەنیایی و ونبوویی دەکرد، سەرانسەری ژیانی لێ بووبووە گاڵتە و درۆ، خۆی بە خۆی کوت:

"هاتوومە جیهان چم بە چکرد؟ تێگەی: هیچ

ئەم شیعرە زیاتر ئەوی شێت دەکرد، مانگەشەوێکی کەمڕەنگ لە پشت هەورەکانەوە هاتبووە دەرێ، بەڵام ئەو لە سێبەرەوە دەڕۆیشت، ئەم مانگەشەوەی وا پێشتر بۆ ئەو هێندە ئەفسووناوی و بێ مانا بوو، بە درێژایی چەند کاتژمێر لە دەروەی دەروازە لەگەڵ مانگدا ڕاز و نیازی دەکرد، ئێستا ڕۆشنایییەکی سارد و لووسکە و بێ مانا بوو، ئەوی تووڕە دەکرد، کەوتەوە بیری ڕۆژانی گەرم و کاتە درێژەکانی دەرسەوە، کەوتەوە بیری تافی لاوی خۆی وا کاتێک تەواوی هاوتەمەنەکانی ئەو خەریکی عەیش و نۆش بوون، ئەو لەگەڵ چەند فەقێدا لە ڕۆژانی هاویندا ئارەقەی دەڕشت و کتێبی سەرف و نەحوی دەخوێند، دواییش دەڕۆیشتن بۆ کۆڕی وتووێژ لەگەڵ مامۆستاکەیان شێخ محەمەد تەقی وا بە ژێر پاتۆڵەوە چۆکی دادەدا، قاپێک سەهۆڵاو لە بەرانبەریدا بوو، خۆی باوەشێن دەکرد و لەسەر وشەیەکی عەرەبی وا لە سەروژێرێکدا بەهەڵە چوبوون، هاواری دەکرد، هەموو دەماری بنامل هەڵدەستا، دەتکوت قیامەتە.

لەم کاتەدا شەقامەکان چۆڵ بوون و دوکانەکانیان داخستبوو، هەرکە چووە نێو شەقامی عەلائوددەولەوە، دەنگی مۆسیقا لە خەو دایچڵەکاند، لەسەر دەرگایەکی شین لەبەر ڕووناکایی چرای کارەبا خوێندیەوە "ماکسیم".

بە بێ مەحتەل بوون پەردەی بەرەکەیی لادا، چووە ناوەوە و لە پەنای مێزێکدا لەسەر چوارپاچکەیەک دانیشت.

میرزا حسەین عەلی چونکە هۆگری کافەو شتی وا نەبوو، هەتا ئێستا پێی نەنابووە جێگای وا، مات لە دەوروبەری خۆی دەڕوانی، بۆنی دووکەڵ، کەلەرم و گۆشتی سوورەوەکراو لەوێ بڵاو بووبووەوە، پیاوێکی کورتە باڵای سمێڵ قەوی قۆڵی هەڵماڵیبوو و لە پشت مێزی خواردنەوە چۆرتکەی لێ دەدا، ریزێک بوتڵ لە پەنایدا قەتار کرابوو، کەمێ لەولاوەتر ژنێکی قەڵەو پیانۆی لێ دەدا و پیاوێکی لەڕیش لە پەنایدا کەمانی دەژەند. مشتەرییە رووسی و قەفقازییە مەستەکانیش بە رواڵەتگەلێکی سەیر و سەمەرەوە بە دەوری مێزەکانەوە دانیشتبوون، لەم کەینوبەینەدا ژنێکی تاڕادەیەک جوانیش وا زاراوەی بیانی هەبوو هاتە بەر مێزەکەی ئەو و بە بزەوە کوتی:

" ئازیزم، پەرداخێک شەرابم نادەیتێ؟ "

" فەرموون."

ئەو ژنە بە بێ راوەستان خزمەتکارەکەی بانگ کرد و داوای شەرابێکی کرد وا ئەو ناوی نەبیستبوو، خزمەتکارەکە بوتڵێک شەراب و دوو پەرداخی لە بەرانبەر ئەوان دانا، ژنەکە تێی کرد و خولکی ئەویشی کرد، میرزا حسەین عەلی بە نەوەدڵییەوە پەرداخی هەوەڵی هەڵهاویشت، لەشی گەرم داگیرسا، بیری تێکهالا، ئەو ژنە پەرداخ بەشوێن پەرداخدا شەرابی پێ هەڵدەقوڕاند، ناڵەیەکی بەسۆز لە تاڵی کەمانەکەوە هەڵدەستا، میرزا حسەین عەلی هەستی بە کەشوهەوایەکی رزگار و خۆشییەکی تایبەت لە خۆیدا دەکرد، کەوتە بیری ئەو هەمووە پێداهەڵکوتنەی شەرابەوە وا لە شیعری سۆفیاندا خوێندبوونییەوە، لەبەر رووناکایی بێ بەزەیی چراکەدا چینەکانی ژێرچاوی ئەو ژنەی دەدیت وا لە پەنایدا دانیشتبوو، دوای ئەو هەمووە پارێزانەی کردبووی، ئێستاکە شەرابێکی زەردی ترش و ژنێکی خۆجوان کردووی قۆڵتڕ، دەست پێکەیەنراوی قژلوول بووبووە قسمەتی، بەڵام ئەو زیاتر لەمانە کەیفی دەهاتێ، چونکە بە بۆنەی ئاڵوگۆڕی حاڵ و هەوا و داگەڕانێکی تایبەت، دەیەویست خۆی پەست بکات و باشتر تەواوی دەردەکانی خۆی خراپ و پێشێل بکات، ئەو لە تەشقی بیرە بەرزەکانەوە دەیەویست خۆی حەوا داتە نێو تاریکترین حەزەکانەوە، دەیەویست ببێتە گاڵتەجاڕی خەڵک، پێی پێبکەنن، دەیەویست لە شێتیدا رێگای هەڵاتنێک بۆ خۆی بدۆزێتەوە، لەم کاتەدا خۆی بە شیاوی هەموو جۆرە شێتییەک دەزانی، لە ژێر لچەوە بە خۆی دەکوت:

" کاتێ نەدار و پەستی، رابوێرە تۆ بە مەستی
ئەم گەوهەری ژیانە، سواڵکەر دەکاتە قاڕوون! "

ئەو ژنە گورجییەی وا لە بەردەمیدا بوو، پێدەکەنی، میرزا حسەین عەلی چی لە پێداهەڵکوتنی مەی و بادە لە شیعری سۆفییانەدا خوێندبۆوە وە لە پێش چاویدا خۆی نواند، هەستی بە تەواویان دەکرد و تەواوی راز و سیرەکانی دەموچاوی ئەم ژنەی بە ئاشکرا دەخوێندەوە وا بەرانبەری دانیشتبوو، لەم کاتەدا ئەو بەختەوەر بوو، چونکە بەو شتانەی وا ئاواتەخوازیان بوو، گەیشتبوو و لە پشت هەڵمی نیانی شەرابەوە ئەو شتەی بینی وا نەیدەتوانی بیهێنێتە پێش چاویشی، ئەوەی شێخ ئەبولفەزل لەخەویشدا نەیدەتوانی بیبینێ و ئەوەی کە باقی خەڵکیش نەیاندەتوانی رێگای تێببەن و دنیایەکی دیکەی پڕ لە سڕ خۆی بۆ ئەو نواند و تێگەیشت ئەوانەی وا ئەم دنیایەیان دەمکوت کردبوو، تەواوی وشەکان و شوبهاندنەکان و تەوسەکانی خۆیان لەوەوە وەرگرتبوو.

کاتێک میرزا حسەین عەلی هەستا هەتا حیسابەکەی پاکتاو بکات، خۆی بەسەر پێوە نەدەگرت، پارەدانەکەی دەرهێنا و دای بەو ژنە و دەستلەمڵان لە مەیخانەی ماکسیم چوونە دەرێ، لە نێو فایتۆنەکەدا میرزا حسەین عەلی سەری لەسەر سینگی ئەو ژنە دانابوو، هەستی بە بۆنی سپیاوەکەی ئەو دەکرد، دنیا لە پێش چاویدا هەڵدەخولا، رووناکایی چراکان لە بەردەمیدا هەڵدەپەڕین، ئەو ژنە بە زاراوەی گورجییەوە گۆرانییەکی بە سۆزی دەچڕی.

لەبەر دەرگای ماڵی میرزا حسەین عەلی دا فایتۆنەکە راپگرت، لەگەڵ ئەو ژنە وەژوور کەوتن، بەڵام نەچوو بەلای ئەو کۆما کایەی وا شەوانە لەسەری دەخەوت و ئەوی بردە سەر ئەو دۆشەگە سپییەی وا لە کتێبخانەکەیدا کەوتبوو، دوو رۆژ تێپەڕی و میرزا حسەین عەلی نەچوو بۆ سەر کاری قوتابخانە، رۆژی سێیەم لە رۆژنامەدا نووسیان:

"ئاغەی میرزا حسەین عەلی لە مامۆستا لاو و جیددییەکان بە هۆیەکی نەناسراوەوە خۆی کوشتووە."

سەرچاوە:

سە قطرە خون، انتشارات امیر کبیر، ١٣٤١، تهران.